

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

ПРОКОП'ЮК НАТАЛІЯ ВЯЧЕСЛАВІВНА

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

Спеціальність: 232 «Соціальне забезпечення»

Освітньо-професійна програма «Соціальне забезпечення»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

СТЕПАНЕНКО ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА

доктор педагогічних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 22

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від 02 червня 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С. Ю.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Прокоп'юк Н. В. Соціальний захист осіб з інвалідністю в умовах територіальної громади: робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»: 232 / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 50 с.

Мета дослідження: сформулювати пропозиції щодо вдосконалення функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах. Об'єкт дослідження: соціальний захист осіб з інвалідністю. Предмет дослідження: організаційно-правові та соціально-економічні механізми забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальної громади. У роботі визначено сутність і принципи соціального захисту осіб з інвалідністю. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Вивчено міжнародний досвід організації соціального захисту осіб з інвалідністю у територіальних громадах. Досліджено сучасний стан і проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад у Волинській області. Окреслено механізми, програми та інноваційні практики соціального захисту осіб з інвалідністю в Маневицькій і Луцькій територіальних громадах. Розроблено рекомендації як пропозиції щодо вдосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальних громад.

Ключові слова: механізми соціального захисту, особа з інвалідністю, соціальний захист, територіальна громада.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	8
1.1. Сутність та принципи соціального захисту осіб з інвалідністю	8
1.2. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні	15
1.3. Міжнародний досвід організації соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах	21
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	27
2.1. Сучасний стан та проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад	27
2.2. Механізми, програми та інноваційні практики соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах.....	31
2.3. Рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальних громад.....	41
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

В умовах децентралізації влади відбувається трансформація системи надання соціальних послуг, що суттєво змінює механізми соціального захисту вразливих категорій населення. Соціальний захист осіб з інвалідністю є одним із ключових індикаторів розвитку соціальної держави та показником зрілості громадянського суспільства.

Військова агресія Росії проти України, що триває з 2014 року і значно посилилася з 2022 року, спричинила появу нових категорій осіб з інвалідністю – ветеранів війни та цивільних осіб, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій. Ці обставини створюють додаткове навантаження на систему соціального захисту та вимагають розробки нових підходів до організації соціальної підтримки осіб з інвалідністю в умовах територіальної громади.

Особливої актуальності набуває дослідження соціального захисту осіб з інвалідністю в контексті територіальних громад Волинської області, які демонструють різні підходи до забезпечення соціальних гарантій, надання соціальних послуг та впровадження інклюзивних практик. Порівняльний аналіз досвіду Маневицької та Луцької територіальних громад дозволяє виявити особливості функціонування системи соціального захисту в умовах сільської та міської територіальних громад, що має важливе значення для удосконалення соціальної політики на місцевому рівні.

Теоретико-методологічні засади соціального захисту осіб з інвалідністю досліджували такі вітчизняні науковці як В. Мельник [19], Б. Сташків [21], О. Насібова [37], А. Колосок, І. Цимбалюк [14] та ін. Питання державного управління системою соціального захисту населення розглядали К. Дубич [2], Л. Мельничук [20], Н. Шевченко [42], К. Gooding, A. Marriot [46], M. Oropku, W. Nketsia, E. Agyei-Okyere, W. Mprah [47] та ін. Проблеми соціальної роботи з особами з інвалідністю в територіальних громадах аналізували Т. Семигіна [30], Г. Слосанська [32], Н. Горішна, В. Поліщук [34] та ін.

Аналіз джерел наукової літератури засвідчив актуальність та необхідність подальшого вивчення обраної нами теми дослідження, що підтверджується зростанням кількості осіб з інвалідністю в Україні в умовах війни, потребою організації їх підтримки, відновлення функціонування та соціального захисту.

Мета дослідження: сформулювати пропозиції щодо вдосконалення функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах.

Завдання дослідження:

1. Визначити сутність і принципи соціального захисту осіб з інвалідністю.
2. Проаналізувати нормативно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні.
3. Вивчити міжнародний досвід організації соціального захисту осіб з інвалідністю у територіальних громадах.
4. Дослідити сучасний стан, проблеми та інноваційні практики соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад Волинської області.
5. Проаналізувати механізми та програми соціального захисту осіб з інвалідністю в Маневицькій та Луцькій територіальних громадах.
6. Розробити рекомендації як пропозиції щодо вдосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальних громад.

Об'єкт дослідження – соціальний захист осіб з інвалідністю.

Предмет дослідження – організаційно-правові та соціально-економічні механізми забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальних громад.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: аналіз і синтез – для вивчення теоретичних основ соціального захисту осіб з інвалідністю; порівняльно-правовий метод – для аналізу нормативно-правової бази у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю; системний підхід – для дослідження механізмів соціального захисту осіб з інвалідністю як цілісної системи; статистичний метод – для аналізу

кількісних показників соціального захисту осіб з інвалідністю; метод кейс-стаді – для вивчення досвіду Маневицької та Луцької територіальних громад; метод експертного опитування – для визначення проблем та перспектив розвитку системи соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад.

Емпірична база дослідження включає статистичні дані Державної служби статистики України, Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, Департаменту соціального захисту населення Волинської обласної державної адміністрації; звіти про діяльність відділів соціального захисту населення Маневицької та Луцької територіальних громад; програмні документи та локальні нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування Волинської області; результати експертного опитування працівників соціальної сфери територіальних громад.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- здійснено комплексний аналіз системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах конкретних територіальних громад Волинської області;
- виявлено особливості функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в сільській (Маневицька) та міській (Луцька) територіальних громадах;
- визначено основні проблеми та перспективи розвитку системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах децентралізації;
- розроблено практичні рекомендації як пропозиції щодо вдосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів при розробці місцевих програм соціального захисту, вдосконаленні механізмів надання соціальних послуг, впровадженні інноваційних практик.

Дослідження здійснено в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки «Сучасні моделі і практики соціальної роботи та соціального забезпечення» (державний реєстраційний номер 0124U003595).

Дослідження здійснено в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного

університету імені Лесі Українки «Сучасні моделі і практики соціальної роботи та соціального забезпечення» (державний реєстраційний номер 0124U003595).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження розглядалися на засіданнях кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки; обговорювалися з працівниками Департаменту соціальної політики Луцької міської ради, які підтвердили практичну значущість запропонованих рекомендацій щодо вдосконалення соціального захисту осіб з інвалідністю; представлені у формі публікацій: 1 тези у збірнику XV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (м. Луцьк, 16 травня 2024 р. [44]) та 1 стаття у збірнику наукових праць студентів «Науковий пошук молодих дослідників» [45].

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (47 найменувань). Загальний обсяг роботи – 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

1.1. Сутність та принципи соціального захисту осіб з інвалідністю

Забезпечення захисту осіб з обмеженими можливостями є фундаментальним елементом загальнодержавної системи соціальної підтримки громадян і виступає індикатором розвиненості суспільства та його ставлення до вразливих категорій населення. В контексті сучасних трансформацій суспільного життя питання гарантування належних умов існування та інтеграції людей з інвалідністю стає дедалі важливішим. Цей напрям соціальної політики доцільно розглядати як інтегровану сукупність соціально-економічних механізмів, які забезпечують матеріальну допомогу громадянам при виникненні соціальних ризиків, а також формують сприятливі умови для розкриття їхнього потенціалу та задоволення базових потреб. Для ґрунтового розуміння сутності захисту осіб з обмеженими можливостями необхідно чітко окреслити основні концепції, засади та інструменти його імплементації, що складає теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого вивчення функціонування системи соціальної підтримки на місцевому рівні.

В академічній літературі концептуалізація соціального захисту осіб з інвалідністю здійснюється через призму двох основних концептуальних підходів – розширеного та звуженого. Відповідно до досліджень українського науковця В. Мельника, розширений підхід охоплює всю діяльність держави та громадських інституцій, спрямовану на формування належних правових, соціально-економічних та організаційних умов для реалізації прав і можливостей людей з інвалідністю у суспільному житті та подолання дискримінаційних практик. Натомість звужений підхід розглядає соціальний захист як комплекс гарантованих державою заходів матеріальної допомоги та надання соціальних

послуг особам із порушеннями здоров'я, що обмежують їхню життєдіяльність. Слід підкреслити, що в основі цієї системи закладені принципи гуманістичного ставлення, соціальної справедливості, всебічної підтримки, комплексного підходу та адресної допомоги [18, с. 5].

Соціальний захист осіб з інвалідністю має складну багаторівневу структуру, що включає різні компоненти, форми та механізми реалізації. Для кращого розуміння цієї системи доцільно представити її у вигляді структурно-логічної схеми (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Структура системи соціального захисту осіб з інвалідністю

Як демонструє рисунок 1.1, структура системи соціальної підтримки людей з інвалідністю складається з трьох ключових компонентів: фінансового забезпечення (пенсійні виплати, грошова допомога, пільгові програми), надання соціальних послуг (послуги різноманітних типів) та заходів з соціальної інтеграції (реабілітаційні програми, створення безбар'єрного середовища, забезпечення рівноправної участі). Усі ці елементи функціонують у взаємозв'язку та мають на меті забезпечення гідних умов життя для осіб з інвалідністю, а також створення необхідних передумов для реалізації їхніх законних прав та можливостей. Важливо зазначити, що імплементація системи

соціального захисту здійснюється на трьох взаємопов'язаних рівнях: загальнодержавному, регіональному та локальному (на рівні територіальних громад). Саме на рівні територіальних громад особи з особливими потребами отримують переважну більшість соціальних послуг, що підкреслює критичну важливість належної організації системи соціального захисту на місцевому рівні.

Правове визначення терміну "особа з інвалідністю" встановлює фундамент для ідентифікації цільових груп системи соціальної підтримки. Відповідно до Закону України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" ця категорія охоплює громадян із тривалими порушеннями функціонування організму, які внаслідок контакту з оточуючим середовищем можуть мати обмеження життєдіяльності. Це зумовлює відповідальність держави створювати умови для реалізації такими особами своїх прав нарівні з іншими громадянами та надавати необхідну соціальну підтримку. Державна політика у цьому напрямі має на меті забезпечити особам з інвалідністю рівні можливості для соціально-економічної інтеграції, створити умови для самореалізації відповідно до їхніх здібностей та інтересів. Соціальний захист таких осіб реалізується через різні механізми: пенсійне забезпечення, державні виплати, компенсації, пільгові програми, різноманітні соціальні послуги, реабілітаційні заходи, встановлення опіки чи надання послуг з догляду [6, с. 2].

У своєму ґрунтовному дослідженні концептуальних основ соціального захисту осіб з особливими потребами Б. Сташків пропонує комплексне тлумачення цього поняття. Вчений характеризує соціальний захист як інтегровану структуру правових, економічних та організаційних інструментів, спрямованих на гарантування прав осіб з інвалідністю на гідне ставлення, створення рівноправних можливостей для суспільної інтеграції, а також забезпечення матеріальної та соціальної підтримки у передбачених законодавством випадках. Слід відзначити, що науковець особливо наголошує на спрямуванні соціального захисту не лише на відшкодування втрат, пов'язаних з обмеженням життєдіяльності, але й на формування умов для реабілітації, соціальної адаптації та суспільної інтеграції. Забезпечення незалежності,

автономності та повноцінної участі у громадському, соціальному та економічному житті, на думку вченого, є ключовим аспектом ефективної системи соціального захисту осіб з інвалідністю [36, с. 324].

Після ратифікації Україною у 2009 році Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю міжнародні стандарти у цій сфері набули особливої значущості для нашої держави. Цей фундаментальний документ закріплює обов'язок держав-учасниць забезпечувати та сприяти повній реалізації всіх фундаментальних прав і свобод всіма особами з інвалідністю без жодних проявів дискримінації. Згідно з положеннями Конвенції, держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на систему соціального захисту та на безперешкодне користування цим правом, зобов'язуючись вживати належних заходів для його забезпечення і реалізації. Практичне втілення цих положень включає гарантування особам з інвалідністю рівноправного доступу до водопостачання, відповідних послуг, допоміжних пристроїв та інших видів допомоги для задоволення потреб, пов'язаних з інвалідністю, доступу до програм соціальної підтримки та зменшення бідності, програм забезпечення житлом, а також пенсійного забезпечення та інших програм [15, с. 17].

Комплексні дослідження системи соціального захисту населення представлені у наукових працях А. Колоска. Розглядаючи питання підтримки вразливих категорій громадян, зокрема осіб з інвалідністю, дослідниця аргументує необхідність імплементації таких основоположних принципів як системний підхід, всебічність, індивідуалізація, доступність, оперативність та безперервність підтримки. На переконання науковиці, скоординована діяльність усіх елементів системи є критично важливою для всеохоплюючого задоволення потреб осіб з інвалідністю. Індивідуалізація при наданні соціальної допомоги передбачає урахування специфіки стану здоров'я, потенціалу та індивідуальних потреб кожної конкретної особи. У своїх дослідженнях А. Колоска також порушує питання результативності системи соціального захисту, пов'язуючи її з адекватним фінансуванням відповідних програм і заходів та з професійним рівнем фахівців цієї сфери [11, с. 42].

Фінансові аспекти соціального захисту вразливих груп населення детально аналізує у своїх працях О. Насібова. Підкреслюючи пряму залежність ефективності системи соціального захисту від рівня її фінансового забезпечення, дослідниця наголошує на необхідності диверсифікації джерел фінансування, включаючи як бюджетні кошти, так і недержавні джерела. Розвиток державно-приватного партнерства, за переконанням науковиці, відкриває нові можливості для залучення додаткових ресурсів та підвищення якості соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Серед практичних рекомендацій, запропонованих О. Насібовою для удосконалення фінансового забезпечення, варто виділити підвищення ефективності використання бюджетних коштів, розвиток системи соціального страхування, запровадження інноваційних фінансових інструментів, що стимулюватимуть участь бізнесу та громадських організацій у вирішенні соціальних проблем [20, с. 37].

Значний внесок у розробку теоретичних засад захисту осіб з інвалідністю зробили українські науковці Т. Павлюк та І. Юрчик. Застосовуючи комплексний підхід до вивчення цієї проблематики, дослідники визначають систему соціального захисту осіб з інвалідністю як комплекс нормативно-правових засад, принципів, методологій, форм, механізмів та інституцій, що забезпечують створення умов для імплементації прав і забезпечення потреб людей з інвалідністю. На думку науковців, фундаментальними принципами функціонування даної системи є соціальна справедливість, солідарність, субсидіарність, адресний підхід та результативність. У сучасних умовах особливої актуальності набуває трансформація від медичної до соціальної моделі розуміння інвалідності, яка розглядає обмеження життєдіяльності не як індивідуальну проблему, а як наслідок взаємодії між особою з функціональними порушеннями та перешкодами в навколишньому середовищі [21, с. 493].

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», метою державної політики у сфері реабілітації осіб з інвалідністю є формування умов для подолання обмежень життєдіяльності таких осіб, відновлення і компенсації порушених або втрачених функцій організму, а також

створення можливостей для їх ефективної самореалізації та суспільної інтеграції. Цей нормативно-правовий акт встановлює основні засади державної політики щодо реабілітації осіб з інвалідністю, серед яких: забезпечення рівноправного доступу до реабілітаційних послуг незалежно від походження, соціально-майнового статусу, статі, віку та інших характеристик; гарантування безперешкодного доступу до об'єктів соціальної інфраструктури; створення умов для максимальної автономності осіб з інвалідністю в усіх сферах життя; дотримання соціальних стандартів у сфері реабілітації; забезпечення координації діяльності реабілітаційних закладів. Закон також визначає основні напрями реабілітаційних заходів для осіб з інвалідністю: медична, психолого-педагогічна, професійна, трудова, фізкультурно-спортивна, фізична, соціальна та психологічна реабілітація, соціальна адаптація [7, с. 3].

Грунтовні дослідження соціально-економічних аспектів захисту і забезпечення громадян проводить А. Дутчак. Зосереджуючись на питаннях соціального забезпечення, дослідник трактує його як комплекс державних і громадських заходів з матеріальної підтримки громадян у випадках старості, інвалідності, хвороби, втрати годувальника та інших ситуаціях, передбачених законодавством. Принциповий підхід науковця полягає у розумінні соціального забезпечення як ключового елементу соціальної політики держави, що має бути спрямована на створення гідних умов життя для кожної людини. Модернізація системи соціального забезпечення в Україні, як вважає А. Дутчак, повинна відбуватися у напрямі підвищення її ефективності, адресності, прозорості та доступності для всіх категорій населення, які потребують соціальної підтримки [3, с. 569].

Закон України «Про соціальні послуги» регламентує основні аспекти надання соціальної підтримки вразливим групам населення. Відповідно до цього нормативного документа, особи з інвалідністю належать до вразливих груп населення, які мають першочергове право на отримання соціальних послуг. Соціальні послуги визначаються як заходи, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх

негативних наслідків. Детальна класифікація послуг (базові, комплексні, спеціалізовані комплексні, допоміжні) забезпечує диференційований підхід до забезпечення потреб різних категорій отримувачів. Основоположні принципи надання соціальних послуг включають: повагу до прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю; гуманістичний підхід; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; законність; соціальну справедливість; доступність та прозорість; індивідуальний підхід; комплексність та конфіденційність [8, с. 5].

Зарубіжний та вітчизняний досвід соціального захисту людей з особливими потребами детально аналізує Л. Березовська. Вивчаючи практики розвинутих країн, дослідниця відзначає їх ключові особливості: комплексність, високий рівень адаптованості до потреб окремих категорій осіб з інвалідністю, активне залучення недержавного сектору до надання соціальних послуг. Імплементация позитивного іноземного досвіду в українські реалії, на думку науковиці, має зосереджуватись насамперед на розвитку інклюзивного середовища, впровадженні новітніх технологій реабілітації, створенні дієвої системи підтримки зайнятості осіб з інвалідністю. Принципово важливим аспектом сучасного розуміння соціального захисту Л. Березовська вважає його орієнтацію не лише на забезпечення матеріальних потреб осіб з інвалідністю, а й на створення умов для їхньої повноцінної інтеграції в суспільство [1, с. 193].

Підсумовуючи теоретичні концепції щодо сутності та принципів соціального захисту осіб з інвалідністю, можемо охарактеризувати його як інтегровану систему заходів державних і громадських інститутів, націлених на забезпечення достойного рівня життя, формування рівноправних умов для самореалізації та суспільної інтеграції осіб з функціональними обмеженнями. Сучасний підхід до соціального захисту осіб з інвалідністю ґрунтується на соціальній моделі інвалідності, яка трактує обмеження життєдіяльності як наслідок взаємодії людини з функціональними порушеннями та перешкодами в оточуючому середовищі. Ключовими принципами ефективної системи соціального захисту виступають гуманізм, соціальна справедливість,

рівноправність, недискримінація, системний підхід, всебічність, індивідуалізація, адресність, доступність та якісні стандарти соціальних послуг. Практична реалізація цих принципів вимагає об'єднання зусиль держави, громадянського суспільства та бізнес-структур, а також імплементації міжнародних стандартів, визначених у відповідних міжнародних документах. Особливого значення набуває розвиток системи соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад, що дозволяє наблизити соціальні послуги до їх кінцевих отримувачів та врахувати їхні індивідуальні потреби.

1.2. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні

Законодавче підґрунтя соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні представлено розгалуженою системою правових документів різного рівня, які забезпечують основу для втілення державної політики у цій сфері. Структура цієї нормативно-правової бази має ієрархічну будову і включає Конституцію України, ратифіковані міжнародні угоди, закони України, президентські укази, постанови Кабміну, накази профільних міністерств та відомств, а також нормативні акти органів місцевого самоврядування. Всебічний аналіз цієї нормативної бази дає можливість зрозуміти ключові механізми, принципи та спрямування державної політики щодо соціального захисту осіб з інвалідністю в нашій країні.

Конституція України як Основний Закон держави становить основу для формування системи соціального захисту громадян з інвалідністю. Стаття 46 Конституції гарантує право громадян на соціальний захист, що охоплює забезпечення у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних обставин, а також у старості та інших визначених законом випадках. Це право забезпечується через загальнообов'язкове державне соціальне страхування та розбудову мережі

державних, комунальних і приватних закладів для догляду за непрацездатними особами. Водночас, стаття 3 Конституції проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права людини та їх гарантії визначають спрямованість діяльності держави [16].

Базовим спеціалізованим законодавчим актом у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю є Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», прийнятий ще 1991 року та неодноразово оновлений відповідно до сучасних вимог. Цей нормативний документ визначає засади соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні та гарантує їм рівні з іншими громадянами можливості для участі в економічному, політичному та соціальному житті суспільства. Особливістю закону є його всеосяжний характер – він охоплює питання працевлаштування, освіти, професійної підготовки, доступності середовища, матеріального, соціально-побутового та медичного забезпечення. Важливим положенням цього нормативного акту є встановлення квоти робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі 4% від середньооблікової чисельності штатних працівників за рік, а для підприємств з персоналом від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця. Законом передбачено відповідальність за невиконання цього нормативу у формі адміністративно-господарських санкцій [6].

Вагому роль у нормативно-правовому регулюванні соціального захисту осіб з інвалідністю відіграє Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Цей документ встановлює основні принципи створення правових, соціально-економічних та організаційних умов для усунення або компенсації обмежень життєдіяльності, спричинених порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, функціонування системи підтримки особами з інвалідністю фізичного, психологічного та соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної самостійності. Закон визначає діяльність реабілітаційних установ, їх функції та повноваження, порядок організації та проведення реабілітаційних заходів, джерела фінансування

реабілітаційних послуг. Особлива увага в законі приділяється індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю, яка є основним документом, що визначає реабілітаційні заходи та порядок їх реалізації [7].

Регулювання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю з дитинства здійснюється через Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю». Цей нормативний акт регламентує процедуру призначення та виплати державної соціальної допомоги, встановлює розміри виплат для різних категорій отримувачів, а також визначає умови їх припинення чи продовження. Характерною особливістю закону є індивідуалізований підхід до надання допомоги з урахуванням групи інвалідності та необхідності постійного догляду. Законодавством передбачено щомісячні виплати державної соціальної допомоги на догляд за особами з інвалідністю з дитинства I та II груп, а також одноразову допомогу на поховання у випадку смерті особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю. Розмір соціальних виплат встановлюється у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму, що забезпечує їх регулярну індексацію [4].

Правові та організаційні аспекти надання соціальних послуг особам з інвалідністю регламентуються Законом України «Про соціальні послуги». Відповідно до цього закону, особи з інвалідністю належать до вразливих категорій населення, які мають пріоритетне право на отримання соціальних послуг. Закон класифікує різні типи соціальних послуг – базові, комплексні, спеціалізовані комплексні, допоміжні, а також встановлює принципи їх надання. Серед цих принципів ключове значення мають: забезпечення прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю; гуманістичний підхід; забезпечення гендерної рівності; повага до гідності; толерантність; законність; соціальна справедливість; доступність та відкритість; неупередженість та безпечність; добровільність; індивідуальний підхід; комплексність; конфіденційність. Закон також визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого

самоврядування у сфері надання соціальних послуг, регламентує порядок їх фінансування та контролю за їх якістю [8].

Особливе місце в нормативно-правовому забезпеченні соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни посідає Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Цей закон встановлює правовий статус осіб з інвалідністю внаслідок війни та визначає для них пільги і гарантії соціального захисту. Зокрема, особи з інвалідністю внаслідок війни мають право на: безкоштовне отримання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення; безоплатне зубопротезування; безкоштовне забезпечення санаторно-курортним лікуванням; 100-відсоткову знижку плати за користування житлом та комунальними послугами; позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів; безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту та інші пільги. Особливістю цього закону є те, що він враховує специфіку набуття інвалідності внаслідок бойових дій та забезпечує підвищений рівень соціального захисту для цієї категорії осіб [9].

Повноваження органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту осіб з інвалідністю визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно з цим законом, до власних (самоврядних) повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить вирішення питань щодо надання допомоги особам з інвалідністю, ветеранам війни та праці, родинам загиблих військовослужбовців, а також особам з інвалідністю з дитинства у будівництві індивідуальних житлових будинків, проведенні капітального ремонту житла, у придбанні будівельних матеріалів. Також до їхніх повноважень належить підготовка і подання на затвердження ради цільових місцевих програм покращення стану безпеки і умов праці, територіальних програм зайнятості та заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття, організація їх виконання. Цей закон створює правову основу для розвитку системи соціального захисту осіб з

інвалідністю на місцевому рівні, що особливо важливо в умовах децентралізації [5].

Міжнародно-правовою основою соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні є Конвенція про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. Ця Конвенція є першим міжнародним документом XXI століття, який задає нові стандарти у сфері прав людей з інвалідністю. Вона закріплює зобов'язання держав-учасниць забезпечувати і заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Конвенція запроваджує новий підхід до розуміння інвалідності – не як медичного діагнозу, а як соціального явища, що виникає внаслідок бар'єрів у зовнішньому середовищі, які перешкоджають повноцінній участі осіб з інвалідністю в житті суспільства. Відповідно до статті 4 Конвенції, держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Ратифікація Конвенції зобов'язала Україну привести національне законодавство у відповідність до її положень [15].

Важливим підзаконним нормативно-правовим документом є Порядок організації надання соціальних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587. Цей документ встановлює механізм організації надання соціальних послуг, визначає категорії осіб, які мають право на отримання таких послуг, регламентує процедури виявлення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади в соціальних послугах, процес звернення за їх отриманням та порядок їх надання. Особливість цього Порядку полягає в тому, що він детально регулює весь процес надання соціальних послуг – від виявлення потенційних отримувачів до припинення їх надання. Документ також встановлює вимоги до надавачів соціальних послуг, порядок інформування населення про наявні соціальні послуги, ведення реєстру надавачів та отримувачів послуг, а також механізми здійснення контролю за наданням соціальних послуг [24].

Окремий аспект соціального захисту осіб з інвалідністю регулюється Порядком надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які мають психічні розлади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 576. Цей нормативний акт визначає механізм надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку з психічними розладами в об'єднаних територіальних громадах, а також регулює питання фінансування соціальних послуг для цієї категорії осіб. Документ встановлює вимоги до спеціалізованих надавачів соціальних послуг та їхнього персоналу, а також визначає перелік необхідних соціальних послуг для осіб з психічними розладами, серед яких ключове значення мають послуги з догляду, підтримуваного проживання, соціальної адаптації, соціальної інтеграції та реінтеграції [23].

Важливу функцію в системі правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю виконує Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Його діяльність регламентується Положенням про Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України. Згідно з цим Положенням, Фонд є бюджетною установою, діяльність якої спрямовується, координується та контролюється Міністерством соціальної політики України. Основними завданнями Фонду є: акумулювання коштів, що надходять від сплати адміністративно-господарських санкцій за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю; фінансування програм і проєктів, спрямованих на соціальний захист осіб з інвалідністю; сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю; здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо створення робочих місць та працевлаштування осіб з інвалідністю [40].

Специфіка правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану визначається низкою нормативно-правових актів прийнятих після 24 лютого 2022 року. Ці документи націлені на спрощення процедури отримання соціальних виплат, встановлення додаткових гарантій для внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю, забезпечення осіб з інвалідністю

технічними та іншими засобами реабілітації в умовах воєнного стану. Зокрема, внесено зміни до порядків встановлення інвалідності, отримання соціальних виплат, забезпечення технічними засобами реабілітації. Ці зміни спрямовані на забезпечення безперервності соціального захисту осіб з інвалідністю в складних умовах воєнного стану та на територіях, де ведуться активні бойові дії або які тимчасово окуповані [35].

Таким чином, нормативно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні представлене розгалуженою системою правових актів різного рівня – від Конституції України та міжнародних договорів до підзаконних нормативно-правових актів. Ця система охоплює різні аспекти соціального захисту, включаючи матеріальне забезпечення, реабілітацію, працевлаштування, освіту, доступність середовища, надання соціальних послуг тощо. Водночас, практика застосування цих нормативно-правових актів виявляє потребу їх подальшого вдосконалення, особливо в контексті децентралізації та воєнного стану, а також необхідність повнішої імплементації міжнародних стандартів у сфері захисту прав осіб з інвалідністю.

1.3. Міжнародний досвід організації соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах

Міжнародний досвід організації соціального захисту осіб з інвалідністю у територіальних громадах представляє значний інтерес для України, особливо в контексті децентралізації та реформування системи соціального захисту населення. Вивчення кращих практик зарубіжних країн дозволяє визначити ефективні механізми та інноваційні підходи до вирішення проблем соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні місцевих громад, які можуть бути адаптовані та впроваджені в українських реаліях. Зарубіжний досвід демонструє різноманітність моделей соціального захисту, форм надання соціальних послуг,

механізмів фінансування та залучення недержавного сектору до надання підтримки особам з інвалідністю на місцевому рівні.

Дослідженню міжнародного досвіду соціального захисту осіб з особливими потребами присвячені наукові праці Л. Березовської. Аналізуючи системи соціальної підтримки розвинутих країн, дослідниця виділяє їхні спільні характеристики – всебічність підходу, високу адаптивність до потреб різних категорій осіб з інвалідністю та широке залучення недержавного сектору. Науковиця зазначає, що в більшості європейських країн програми підтримки та соціального захисту в громадах реалізуються через тісну співпрацю державного сектору, громадських організацій та приватних провайдерів послуг. Визначальною рисою європейського підходу є забезпечення умов для залучення самих осіб з інвалідністю до процесів прийняття рішень на рівні громади та розвиток механізмів взаємної підтримки. На думку Л. Березовської, найефективніші моделі соціального захисту в Європі характеризуються максимальним наближенням послуг до їхніх отримувачів, інтеграцією осіб з інвалідністю в місцеву громаду та формуванням інклюзивного середовища [1, с. 192].

Всебічне дослідження зарубіжного досвіду державного управління системою соціальних послуг представлено в монографії К. Дубич. На основі вивчення практик провідних країн світу, авторка виокремлює найбільш ефективні моделі організації надання соціальних послуг на місцевому рівні. Дослідниця зазначає, що в більшості розвинутих країн відбувається децентралізація системи соціальних послуг, з передачею повноважень щодо їх організації та фінансування на місцевий рівень. Перевагами такого підходу є можливість більш точно враховувати потреби конкретної громади, забезпечувати індивідуалізований підхід у наданні послуг та більш раціонально використовувати наявні ресурси. К. Дубич підкреслює, що в умовах децентралізації органи місцевого самоврядування отримують не лише повноваження, а й відповідальність за якість та доступність соціальних послуг для всіх мешканців громади, включаючи осіб з інвалідністю. При цьому

важливим аспектом залишається державний нагляд за дотриманням стандартів надання соціальних послуг та забезпечення їх належного фінансування [2, с. 254].

Скандинавська модель соціального захисту осіб з інвалідністю вважається однією з найрозвиненіших у світі. Вона базується на принципах рівних можливостей, повної інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство та високих стандартах соціального забезпечення. За даними досліджень А. Колоска та О. Бєліної-Ковальчук, у Швеції, Данії, Норвегії та Фінляндії функціонує розгалужена система соціального захисту на місцевому рівні, яка включає муніципальні центри соціальних послуг, служби підтримки проживання в громаді, центри денного перебування та реабілітації. Особливістю скандинавської моделі є її універсальний характер – соціальні послуги доступні для всіх громадян, незалежно від рівня доходу та соціального статусу. Дослідники зазначають, що у скандинавських країнах питання соціального захисту осіб з інвалідністю вирішуються переважно на місцевому рівні, де муніципалітети мають значну автономію у розробці та реалізації програм підтримки. При цьому держава забезпечує єдині стандарти якості послуг та надає фінансову підтримку місцевим бюджетам. Особливо поширеним у Данії є підхід «підтримуваного проживання», при якому особам з інвалідністю надається житло та необхідні послуги для самостійного життя у громаді [12, с. 33].

Особливості організації соціального захисту осіб з інвалідністю у країнах Центральної та Східної Європи, які, подібно до України, проходили процес трансформації соціальної системи, розглядає у своїх дослідженнях І. Луніна. Досвід Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини демонструє поєднання елементів континентальної та ліберальної моделей соціального захисту. У цих країнах муніципалітети відіграють ключову роль у наданні соціальних послуг особам з інвалідністю. Науковиця зазначає, що в Польщі гміни (найменші адміністративно-територіальні одиниці) мають широкі повноваження у сфері соціального захисту населення, зокрема щодо організації надання соціальних послуг особам з інвалідністю. Важливим елементом польського досвіду є

активне залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг на місцевому рівні. Цьому сприяє гнучка система фінансування, яка включає бюджетні субсидії, гранти, соціальні контракти та благодійні внески. І. Луніна наголошує, що досвід країн Центральної та Східної Європи демонструє ефективність поєднання державного фінансування з недержавними механізмами надання соціальних послуг на рівні громад [17, с. 35].

Значний інтерес для України представляє досвід Німеччини у сфері організації соціального захисту осіб з інвалідністю на місцевому рівні. В цій країні діє принцип субсидіарності, згідно з яким соціальні проблеми мають вирішуватися на найнижчому можливому рівні управління. Важливу роль у наданні соціальних послуг відіграють недержавні організації, об'єднані у великі спілки (Caritas, Diakonie, DRK та інші). Як зазначається у дослідженні «Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації: правові, економічні та соціальні аспекти», в Німеччині «місцеві органи влади виступають замовниками соціальних послуг, фінансуючи їх надання через систему соціальних контрактів, тоді як недержавні організації є основними надавачами послуг». Такий механізм дозволяє забезпечити високу якість послуг, їх доступність та ефективне використання ресурсів. Особливістю німецької моделі є також розвинена система соціального страхування, яка включає страхування на випадок необхідності довготривалого догляду. Це дозволяє фінансувати послуги з догляду та підтримки для осіб з інвалідністю, які надаються безпосередньо в громаді [28, с. 156].

При дослідженні британської моделі організації соціального захисту осіб з інвалідністю А. Колосок відзначає її виразну спрямованість на забезпечення самостійності та незалежності осіб з особливими потребами. У Великобританії функціонує система персональних бюджетів, які дозволяють особам з інвалідністю самостійно вибирати та оплачувати необхідні їм соціальні послуги. Дослідниця зазначає, що у британській системі соціального захисту центральну роль відіграють місцеві ради (councils), які відповідають за проведення оцінки потреб осіб з інвалідністю, планування послуг та розподіл ресурсів. Важливою

складовою системи є практика кейс-менеджменту, коли кожній особі з інвалідністю призначається персональний менеджер, який координує надання всіх послуг та представляє інтереси клієнта. А. Колосок підкреслює, що британський досвід демонструє результативність індивідуалізованого підходу та активної участі самих осіб з інвалідністю у плануванні послуг та контролі за їх якістю [11, с. 40].

Американська модель організації соціального захисту осіб з інвалідністю базується на принципах деінституціалізації та інтеграції в громаду. Як зазначає у своїх дослідженнях Г. Слосанська, в США функціонує розгалужена мережа центрів незалежного життя (Centers for Independent Living), які надають послуги особам з інвалідністю безпосередньо в громаді. Ці центри управляються самими особами з інвалідністю і пропонують широкий спектр послуг – від інформаційно-консультаційної підтримки до формування навичок самостійного життя та адвокаційної діяльності. Дослідниця зазначає, що американська модель характеризується високим рівнем залучення приватного сектору та благодійних організацій до фінансування та надання послуг особам з інвалідністю. Важливу роль відіграють також податкові пільги та субсидії, які заохочують роботодавців створювати робочі місця для осіб з інвалідністю та адаптувати робоче середовище відповідно до їхніх потреб. Г. Слосанська підкреслює, що досвід США демонструє ефективність поєднання державної підтримки з ринковими механізмами надання соціальних послуг [31, с. 217].

Узагальнюючи міжнародний досвід організації соціального захисту осіб з інвалідністю у територіальних громадах, можна виділити декілька ключових принципів та підходів, які продемонстрували свою ефективність у різних країнах. По-перше, це принцип деінституціалізації та переходу від інтернатної моделі догляду до надання послуг безпосередньо в громаді. По-друге, це індивідуалізований підхід до визначення потреб та планування послуг, який забезпечує їх адресність та результативність. По-третє, це активне залучення самих осіб з інвалідністю до процесів прийняття рішень та контролю за якістю послуг. По-четверте, це розвиток партнерства між державним, приватним та

громадським секторами у наданні соціальних послуг. По-п'яте, це впровадження інноваційних технологій та методів роботи, які підвищують ефективність соціального захисту та якість життя осіб з інвалідністю.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Сучасний стан та проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад

Процеси децентралізації в Україні фундаментально трансформували систему організації соціального захисту на місцевому рівні. Делегування повноважень від центральних органів влади до територіальних громад відкрило нові перспективи для розвитку системи соціального захисту осіб з інвалідністю, забезпечення доступності соціальних послуг для їх безпосередніх отримувачів. Водночас, ці зміни супроводжуються певними викликами, які потребують ґрунтовного аналізу та розробки дієвих механізмів їх подолання. Комплексне вивчення сучасної ситуації та проблематики соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад є необхідним кроком для удосконалення цієї системи.

Офіційна статистика свідчить, що станом на 1 січня 2024 року в Україні налічується понад 2,7 млн осіб з інвалідністю, що становить приблизно 6,5% загальної кількості населення. Особливе занепокоєння викликає тенденція до збільшення кількості осіб з інвалідністю через активні бойові дії на території України. За інформацією Міністерства соціальної політики, з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну статус особи з інвалідністю внаслідок війни отримали більше 32 тисяч цивільних громадян та понад 43 тисячі військовослужбовців. Така ситуація створює додаткове навантаження на систему соціального захисту і вимагає розробки інноваційних програм соціальної підтримки [35].

Аналіз поточного стану соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах Волинської області виявляє суттєві відмінності між

громадами в організації цього напрямку роботи. В області функціонує 54 територіальні громади, кожна з яких має свою специфіку та рівень розвитку системи соціального захисту населення. Значні розбіжності між територіальними громадами області щодо фінансових та кадрових ресурсів, інфраструктурного забезпечення та практичного досвіду призводять до нерівномірного розвитку системи соціального захисту осіб з інвалідністю, що створює ризик порушення принципу рівного доступу до соціальних послуг [11].

В області діє мережа установ та закладів, які надають соціальні послуги особам з інвалідністю: територіальні центри соціального обслуговування, центри реабілітації для дітей з інвалідністю, центри соціальних служб. Обласні установи забезпечують надання спеціалізованих послуг, тоді як базові соціальні послуги організовуються безпосередньо на рівні територіальних громад. Спостерігається нерівномірність розвитку мережі закладів соціального захисту в різних районах області, особливо у сільській місцевості [14].

Ключовими суб'єктами надання соціальних послуг для осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад Волинської області виступають територіальні центри соціального обслуговування. За інформацією Департаменту соціального захисту населення Волинської ОДА, станом на початок 2024 року в області функціонує 42 таких центри, які охоплюють своїми послугами понад 32 тисячі осіб, з яких близько 7,5 тисяч – особи з інвалідністю. Ці заклади пропонують різноманітні соціальні послуги: догляд вдома, соціальну адаптацію, консультування, представництво інтересів, соціальну профілактику, натуральну допомогу [27].

Детальний аналіз функціонування територіальних центрів соціального обслуговування проведений на прикладі Маневицької територіальної громади. За даними звіту за 2024 рік, заклад надає послуги 1256 особам, з яких 342 – особи з інвалідністю. Центр має три відділення: соціальної допомоги вдома, денного перебування та організації надання адресної допомоги. У звіті зазначається, що "основними проблемами в обслуговуванні осіб з інвалідністю є значна віддаленість окремих населених пунктів, недостатня кількість транспортних

засобів для організації виїзного обслуговування, нестача кваліфікованих кадрів". Водночас, відзначаються позитивні тенденції у розвитку послуг для осіб з інвалідністю, зокрема запровадження послуги соціального таксі, створення пункту прокату технічних засобів реабілітації, організація груп взаємодопомоги [10].

У Луцькій міській територіальній громаді впроваджується комплексна програма соціальної адаптації осіб з інвалідністю, яка включає заходи з реабілітації, професійного навчання, працевлаштування, забезпечення доступності міського середовища. Важливим компонентом цієї програми є створення міського центру реабілітації для осіб з інвалідністю. Луцька міська територіальна громада демонструє модель комплексного підходу до вирішення проблем осіб з інвалідністю, який поєднує муніципальні програми з активною участю громадських організацій та бізнес-структур [29].

Важливим аспектом соціального захисту осіб з інвалідністю є сприяння працевлаштуванню. За даними Волинського обласного центру зайнятості, станом на 1 квітня 2024 року на обліку перебувало 785 осіб з інвалідністю, з яких працевлаштовано лише 142 особи (18,1%). Основні перешкоди у працевлаштуванні включають недостатню кількість спеціалізованих робочих місць, низький рівень освіти та професійної підготовки осіб з інвалідністю, упереджене ставлення роботодавців, недостатній розвиток системи супроводу на робочому місці [25].

Військова агресія РФ проти України створила нові виклики для системи соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад, зокрема пов'язані з внутрішнім переміщенням, втратою документів, руйнуванням інфраструктури. Особливої уваги потребують особи, які отримали інвалідність внаслідок війни. Позитивним прикладом адаптації до нових умов є досвід Маневицької територіальної громади, де створено посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб [39].

Проведений аналіз дозволяє виділити основні проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад Волинської області:

нерівномірність розвитку системи соціального захисту в різних громадах; недостатня доступність фізичного середовища, транспорту, інформації; недостатній рівень професійної підготовки спеціалістів; низький рівень працевлаштування осіб з інвалідністю; недостатнє залучення самих осіб з інвалідністю до планування, реалізації та моніторингу програм соціального захисту.

Особливої актуальності набуває проблема психологічної підтримки та реабілітації осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану. Війна посилює психологічні проблеми, пов'язані з тривогою, страхом, депресією, що потребує розвитку спеціалізованих психологічних послуг. Територіальні громади мають розвивати програми підтримки осіб з інвалідністю в умовах кризових ситуацій, забезпечувати координацію дій різних суб'єктів надання допомоги [35].

Важливим викликом є забезпечення доступності інфраструктури. Позитивним прикладом є досвід Луцької міської територіальної громади, де впроваджується програма «Луцьк без бар'єрів», яка передбачає облаштування доступних входів до будівель, встановлення звукових світлофорів, впровадження інклюзивного громадського транспорту. Разом з тим, у багатьох сільських територіальних громадах питання доступності залишається невирішеним [42].

Для подолання виявлених проблем необхідний комплексний підхід, який включає вдосконалення нормативно-правового забезпечення, розвиток мережі закладів соціального захисту, підвищення доступності та якості послуг, забезпечення належного фінансування, підготовку кваліфікованих кадрів, створення безбар'єрного середовища, розвиток інклюзивних практик, активне залучення самих осіб з інвалідністю до розробки та реалізації програм соціального захисту.

недостатній розвиток інклюзивних практик у сфері освіти, культури, спорту, дозвілля. Дослідники зазначають, що «хоча на законодавчому рівні гарантовано право осіб з інвалідністю на участь у всіх сферах суспільного життя, на практиці вони часто стикаються з фізичними, інформаційними,

психологічними бар'єрами». На думку авторів, для подолання цих бар'єрів необхідно розвивати інклюзивні освітні заклади, адаптовані спортивні об'єкти, доступні культурні та мистецькі програми, а також проводити просвітницьку роботу, спрямовану на формування толерантного ставлення до осіб з інвалідністю. Дослідники підкреслюють, що «територіальні громади мають стати центрами інклюзії, де кожна особа з інвалідністю може реалізувати свій потенціал та бути повноцінним членом суспільства» [41, с. 635].

Проведений аналіз сучасного стану та проблем соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад Волинської області дозволяє зробити висновок про необхідність комплексного підходу до вирішення виявлених проблем. Такий підхід повинен включати вдосконалення нормативно-правового забезпечення, розвиток мережі закладів та установ, які надають соціальні послуги, підвищення їх доступності та якості, забезпечення належного фінансування, підготовку кваліфікованих кадрів, створення безбар'єрного середовища, розвиток інклюзивних практик у всіх сферах суспільного життя, активне залучення самих осіб з інвалідністю та їх громадських організацій до розробки та реалізації програм соціального захисту. Особливої уваги потребує адаптація системи соціального захисту до умов воєнного стану та розвиток спеціалізованих послуг для осіб, які отримали інвалідність внаслідок війни.

2.2. Механізми, програми та інноваційні практики соціального захисту осіб з інвалідністю в територіальних громадах

Ефективне надання соціальних послуг особам з інвалідністю в територіальній громаді потребує формування комплексних механізмів, які забезпечують доступність, якість та адресність цієї підтримки. В умовах децентралізації влади в Україні відбувається трансформація механізмів надання соціальних послуг, що передбачає перехід від централізованої до локальної

моделі соціального захисту населення. Територіальні громади отримують розширені повноваження та відповідальність у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, що вимагає розробки та впровадження ефективних механізмів реалізації соціальних послуг на місцевому рівні.

Організаційний механізм надання соціальних послуг особам з інвалідністю в територіальних громадах Волинської області базується на взаємодії різних суб'єктів, які працюють у сфері соціального захисту. Відповідно до Порядку організації надання соціальних послуг, в територіальних громадах функціонує система виявлення та інформування про осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, оцінки їхніх потреб, планування та надання соціальних послуг, моніторингу їх якості [24]. В територіальних громадах Волинської області створені структурні підрозділи з питань соціального захисту населення, які забезпечують координацію роботи у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Зокрема, у Маневицькій селищній раді функціонує відділ соціального захисту населення та ветеранської політики, який відповідає за реалізацію державної політики у сфері соціального захисту, в тому числі й осіб з інвалідністю [22].

Основним суб'єктом надання соціальних послуг для осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад є територіальні центри соціального обслуговування. Територіальний центр Маневицької селищної ради має таку структуру: адміністрація; відділення соціальної допомоги вдома; відділення денного перебування; відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги. Кожне відділення надає комплекс соціальних послуг відповідно до потреб осіб з інвалідністю [37].

Функціональний механізм реалізації соціальних послуг охоплює процеси виявлення потреб у соціальних послугах, їх планування, організації та надання. Виявлення потреб здійснюється через проведення оцінки потреб населення у соціальних послугах, прийом заяв від громадян або їхніх законних представників, а також отримання інформації від суб'єктів виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Важливим інструментом є

проведення комплексної оцінки потреб особи, яка здійснюється фахівцем із соціальної роботи. На основі результатів оцінки формується необхідний перелік соціальних послуг, їх обсяг та тривалість надання [24]. У Маневицькій територіальній громаді за 2024 рік було проведено 217 оцінок потреб осіб з інвалідністю, за результатами яких було прийнято рішення про надання соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб [10].

Фінансовий механізм реалізації соціальних послуг базується на поєднанні бюджетних та позабюджетних джерел фінансування. Основними джерелами є кошти місцевих бюджетів, субвенції з державного бюджету, благодійні внески, кошти, отримані від надання платних соціальних послуг. Соціальні послуги надаються особам з інвалідністю за рахунок бюджетних коштів з установленням диференційованої плати залежно від доходу отримувача, або за рахунок самого отримувача соціальних послуг [24]. В бюджеті Маневицької територіальної громади на 2024 рік на забезпечення діяльності територіального центру соціального обслуговування передбачено 8,7 млн грн, що становить 4,8% загального обсягу видатків бюджету громади [37]. У Луцькій міській територіальній громаді фінансування здійснюється в рамках Програми соціального захисту населення на 2023-2025 роки та Програми соціальної адаптації осіб з інвалідністю на 2024-2026 роки [26, 27].

Інформаційно-комунікаційний механізм забезпечує інформування населення про наявні соціальні послуги, умови та порядок їх отримання через різні канали комунікації: офіційні веб-сайти, соціальні мережі, інформаційні стенди, публікації в місцевих ЗМІ, проведення інформаційних заходів. На офіційному веб-сайті Маневицької селищної ради створено розділ «Соціальний захист» з інформацією про наявні соціальні послуги, порядок їх отримання, контактні дані відповідальних працівників. Також регулярно проводяться інформаційні заходи для осіб з інвалідністю [38].

Механізм забезпечення доступності передбачає створення безбар'єрного середовища, адаптацію інформаційних ресурсів, забезпечення транспортної доступності. У Маневицькій територіальній громаді функціонує послуга

«соціальне таксі», яка забезпечує транспортування осіб з інвалідністю до закладів охорони здоров'я, соціального захисту, культури, освіти. У 2024 році цією послугою скористалося 87 осіб з інвалідністю [10]. У Луцькій міській територіальній громаді в рамках програми «Луцьк без бар'єрів» проводиться облаштування пандусів, ліфтів, підйомників у будівлях комунальної власності, впроваджується інклюзивний громадський транспорт, створюються тактильні карти міста [42].

Кадровий механізм передбачає забезпечення територіальних громад кваліфікованими фахівцями. У територіальному центрі соціального обслуговування Маневицької селищної ради працює 56 працівників, з них 42 соціальних робітники, 3 соціальних працівники, 2 фахівці із соціальної роботи, 1 психолог, 1 реабілітолог. Всі фахівці мають відповідну освіту та регулярно проходять підвищення кваліфікації [10]. Для підвищення якості надання соціальних послуг проводяться тренінги, семінари, практикуми. Актуальним є навчання персоналу сучасним технологіям та методикам роботи з особами з різними видами інвалідності.

Інноваційним підходом є механізм раннього втручання, спрямований на виявлення та надання допомоги дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям на ранніх етапах розвитку. У Луцькій міській територіальній громаді функціонує служба раннього втручання, яка надає комплексні послуги дітям з інвалідністю віком від 0 до 4 років та їхнім сім'ям [26]. Впровадження цього механізму дозволяє забезпечити своєчасну підтримку, що сприяє поліпшенню розвитку дитини, зниженню рівня інвалідизації та підвищенню якості життя сім'ї.

Механізм міжсекторальної взаємодії передбачає співпрацю органів місцевого самоврядування, державних установ, громадських організацій, бізнесу. У Луцькій міській територіальній громаді діє координаційна рада з питань соціального захисту осіб з інвалідністю, яка забезпечує узгодження дій різних суб'єктів [26]. У Маневицькій територіальній громаді налагоджена співпраця з громадськими організаціями осіб з інвалідністю, з якими проводяться заходи з інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство [38].

Особливої актуальності набуває механізм соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни. У Маневицькій територіальній громаді створено посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, який надає комплексну підтримку особам з інвалідністю внаслідок бойових дій [38]. У Луцькій міській територіальній громаді функціонує Центр надання допомоги учасникам АТО/ООС, який забезпечує психологічну, юридичну, соціальну підтримку [42].

Розвиток інноваційних практик соціального супроводу осіб з інвалідністю в територіальних громадах Волинської області є відповіддю на сучасні виклики та трансформаційні процеси в соціальній сфері. Впровадження таких практик відбувається в контексті децентралізації, цифровізації суспільства, зміни підходів до надання соціальних послуг та розвитку інклюзивного середовища. Особливого значення набувають інноваційні практики в умовах воєнного стану, коли система соціального захисту потребує гнучкості та адаптивності до нових реалій. Аналіз досвіду територіальних громад Волинської області дозволяє виявити перспективні інноваційні практики соціального супроводу осіб з інвалідністю, оцінити їх ефективність та визначити можливості для подальшого розвитку та впровадження.

Інтегрований підхід до надання соціальних послуг через створення мультидисциплінарних команд активно впроваджується в Луцькій міській територіальній громаді. Такі команди об'єднують фахівців різних спеціальностей – соціальних працівників, психологів, реабілітологів, юристів, медичних працівників, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем осіб з інвалідністю. У 2024 році в Луцькій міській територіальній громаді функціонує 5 мультидисциплінарних команд, які здійснюють соціальний супровід 167 осіб з інвалідністю. Особливістю роботи таких команд є індивідуальний підхід до кожного випадку, спільне планування та реалізація заходів з соціального супроводу, регулярний перегляд та коригування планів роботи з урахуванням досягнутих результатів. Важливим аспектом діяльності мультидисциплінарних команд є залучення до їх складу

представників громадських організацій осіб з інвалідністю, що дозволяє враховувати їх досвід та потреби при плануванні роботи.

Впровадження кейс-менеджменту як технології соціальної роботи з особами з інвалідністю є інноваційною практикою в Маневицькій територіальній громаді. Ця технологія передбачає призначення персонального менеджера для кожної особи з інвалідністю, який координує надання всіх необхідних послуг, представляє інтереси клієнта, допомагає у взаємодії з різними службами та установами. У 2024 році в Маневицькій територіальній громаді працює 8 кейс-менеджерів, які здійснюють супровід 112 осіб з інвалідністю. Технологія кейс-менеджменту дозволяє забезпечити наступність та безперервність послуг, уникнути дублювання функцій різних служб, підвищити ефективність використання ресурсів. Важливим аспектом кейс-менеджменту є активне залучення самої особи з інвалідністю та її оточення до планування та реалізації заходів соціального супроводу, що сприяє формуванню суб'єктної позиції клієнта, розвитку його самостійності та відповідальності.

Інноваційним підходом до соціального супроводу осіб з інвалідністю є впровадження технології підтримуваного проживання, яка дозволяє особам з інвалідністю жити в громаді з необхідною підтримкою, а не в інтернатних закладах. У Луцькій міській територіальній громаді функціонує служба підтримуваного проживання, яка забезпечує супровід 22 осіб з інвалідністю, що проживають у квартирах підтримуваного проживання. Особи з інвалідністю отримують необхідну підтримку в організації побуту, формуванні навичок самостійного життя, взаємодії з оточенням, при цьому зберігаючи максимальну самостійність та автономію. Важливим аспектом технології підтримуваного проживання є індивідуальний підхід до визначення обсягу та форм підтримки для кожної особи з інвалідністю, а також можливість поступового зменшення інтенсивності підтримки в міру розвитку навичок самостійного життя.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у соціальному супроводі осіб з інвалідністю є перспективним напрямом розвитку соціальних послуг. У територіальних громадах Волинської області активно впроваджуються

такі інноваційні практики, як дистанційне консультування, онлайн-навчання, мобільні додатки для осіб з інвалідністю, електронний кабінет отримувача соціальних послуг. У Луцькій міській територіальній громаді розроблено мобільний додаток «Доступний Луцьк», який містить інформацію про доступність об'єктів соціальної інфраструктури, маршрути громадського транспорту, наявні соціальні послуги для осіб з інвалідністю. Також функціонує онлайн-платформа, яка дозволяє особам з інвалідністю отримувати консультації фахівців, подавати заявки на отримання соціальних послуг, брати участь в онлайн-заходах.

Інноваційною практикою соціального супроводу осіб з інвалідністю є впровадження технології соціального контракту, яка передбачає взаємні зобов'язання надавача та отримувача соціальних послуг. У Маневицькій територіальній громаді соціальний контракт укладається з особами з інвалідністю, які потребують тривалого соціального супроводу. У контракті визначаються цілі соціального супроводу, заходи, які будуть реалізовані, обов'язки сторін, очікувані результати, термін дії контракту. Така форма взаємодії дозволяє підвищити мотивацію особи з інвалідністю до активної участі в процесі соціального супроводу, чітко визначити відповідальність сторін, забезпечити систематичність та послідовність у наданні послуг.

Розвиток програм «рівний-рівному» є важливим інноваційним напрямом соціального супроводу осіб з інвалідністю. У Луцькій міській територіальній громаді діє програма «Активна підтримка», в рамках якої особи з інвалідністю, які мають успішний досвід соціальної інтеграції, надають підтримку та допомогу іншим особам з інвалідністю. Такий підхід має значні переваги, оскільки базується на спільному досвіді та розумінні проблем, з якими стикаються особи з інвалідністю, дозволяє подолати бар'єри у спілкуванні, сформувати довірливі стосунки. Програма «рівний-рівному» охоплює різні сфери життя осіб з інвалідністю – від адаптації до повсякденного життя до сприяння працевлаштуванню та активній участі в житті громади.

Розвиток соціального підприємництва як механізму забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю є перспективним напрямом інноваційної діяльності в територіальних громадах. У Луцькій міській територіальній громаді функціонує три соціальних підприємства, які створюють робочі місця для осіб з інвалідністю – швейна майстерня, кав'ярня та майстерня з виготовлення сувенірної продукції. Ці підприємства не лише забезпечують працевлаштування осіб з інвалідністю, але й сприяють їх соціальній інтеграції, формуванню трудових навичок, підвищенню самооцінки та фінансової незалежності. Важливою особливістю соціальних підприємств є створення адаптованих робочих місць та забезпечення необхідного супроводу для осіб з інвалідністю на робочому місці.

Впровадження програм підготовки до самостійного життя для молоді з інвалідністю є важливим напрямом інноваційної діяльності. У Маневицькій територіальній громаді діє програма «Крок у доросле життя», яка спрямована на підготовку молодих людей з інвалідністю до самостійного життя після завершення навчання в закладах освіти. Програма включає навчання навичкам самообслуговування, ведення домашнього господарства, управління фінансами, пошуку роботи, взаємодії з оточенням. Заняття проводяться як в груповій, так і в індивідуальній формі, з урахуванням особливостей та потреб кожного учасника.

Розвиток інклюзивного туризму є інноваційним напрямом соціального супроводу осіб з інвалідністю, який дозволяє їм подорожувати, пізнавати нові місця, розширювати соціальні контакти. У Волинській області реалізується проєкт «Без бар'єрів», який передбачає створення доступних туристичних маршрутів для осіб з інвалідністю, підготовку гідів-супроводжуючих, розробку інформаційних матеріалів у доступних форматах. Особливістю проєкту є комплексний підхід до забезпечення доступності туристичних об'єктів – від фізичної доступності будівель та території до підготовки персоналу для роботи з особами з різними видами інвалідності.

Впровадження програм підтримки сімей, в яких проживають особи з інвалідністю, є важливим аспектом інноваційної діяльності в сфері соціального супроводу. У Маневицькій територіальній громаді діє програма «Сильна родина», яка передбачає комплексну підтримку сімей, де проживають особи з інвалідністю. Програма включає психологічну підтримку членів сім'ї, навчання навичкам догляду за особою з інвалідністю, організацію груп взаємодопомоги для батьків дітей з інвалідністю, надання послуги тимчасового відпочинку для осіб, які здійснюють догляд за особами з інвалідністю. Важливою особливістю програми є індивідуальний підхід до кожної сім'ї, врахування її потреб та ресурсів.

Розвиток інклюзивних практик у сфері культури, освіти, спорту є важливим напрямом інноваційної діяльності в територіальних громадах. У Луцькій міській територіальній громаді реалізується проект «Інклюзивна культура», який передбачає проведення інклюзивних культурних заходів, створення доступних експозицій в музеях, організацію інклюзивних творчих майстерень. Також розвивається інклюзивний спорт – функціонують спортивні секції для осіб з інвалідністю, проводяться інклюзивні спортивні змагання. Особливістю цих практик є їх спрямованість на повноцінну участь осіб з інвалідністю в культурному та спортивному житті громади, а не створення окремих заходів «для інвалідів».

Цифрові інструменти та сервіси стали важливою складовою інноваційних практик соціального супроводу осіб з інвалідністю, особливо в умовах воєнного стану. У Луцькій міській територіальній громаді впроваджено електронну систему управління випадками, яка дозволяє фахівцям, що здійснюють соціальний супровід, вести електронну документацію, відстежувати прогрес у роботі з клієнтами, координувати дії різних служб та установ. Також розвиваються онлайн-сервіси для осіб з інвалідністю – віртуальні консультації, телемедицина, дистанційне навчання, онлайн-групи підтримки. Ці інструменти дозволяють забезпечити доступність послуг для осіб з інвалідністю, які мають обмеження в пересуванні або проживають у віддалених населених пунктах.

Особливого значення в умовах воєнного стану набувають інноваційні практики психологічної підтримки та реабілітації осіб з інвалідністю. У Маневицькій територіальній громаді впроваджено програму психологічної підтримки осіб з інвалідністю в умовах кризових ситуацій, яка включає індивідуальні та групові заняття з психологом, техніки управління стресом, арт-терапевтичні заняття. Особлива увага приділяється роботі з особами, які отримали інвалідність внаслідок війни. Для них розроблені спеціальні програми реабілітації, які враховують особливості психологічної травми, пов'язаної з військовими діями.

Таким чином, в територіальних громадах Волинської області сформовано комплексні механізми реалізації соціальних послуг для осіб з інвалідністю, які забезпечують доступність, якість та адресність соціальних послуг, сприяють соціальній інтеграції та підвищенню якості життя. Водночас, існують певні проблеми: недостатнє фінансування, нерівномірність розвитку інфраструктури, обмежений доступ до послуг у віддалених населених пунктах, недостатня кількість фахівців. Подальший розвиток механізмів реалізації соціальних послуг має ґрунтуватися на принципах доступності, адресності, якості, клієнтоорієнтованості, що дозволить забезпечити ефективний соціальний захист цієї вразливої категорії населення.

Інноваційні практики соціального супроводу осіб з інвалідністю в територіальних громадах Волинської області є важливим чинником підвищення якості життя цієї вразливої категорії населення, забезпечення їх повноцінної участі в житті суспільства. Розвиток та впровадження таких практик потребує консолідації зусиль всіх зацікавлених сторін – органів місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, громадських організацій, бізнесу, а також самих осіб з інвалідністю та їх сімей. Лише спільними зусиллями можна забезпечити ефективний соціальний супровід осіб з інвалідністю, який відповідає їх потребам та сприяє їх інтеграції в суспільство.

2.3. Рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальних громад

З метою ефективного забезпечення прав і потреб осіб з інвалідністю в умовах децентралізації важливо впроваджувати комплексний підхід до удосконалення системи соціального захисту на рівні територіальних громад. Передусім слід посилити інституційне забезпечення, передбачивши розробку локальних програм підтримки осіб з інвалідністю. Такі програми мають бути адаптовані до соціально-економічних умов громади, та повинні включати такі цілі, як заходи, строки реалізації, виконавців і джерела фінансування. Окрему увагу варто приділити підвищенню кваліфікації фахівців соціальної сфери, а також впровадженню міжвідомчої взаємодії між органами місцевої влади, медичними закладами, освітніми установами та громадськими організаціями.

Другим напрямом є розширення доступності соціальних послуг. Необхідно створювати або підтримувати інклюзивні простори- наприклад, центри денного перебування, служби підтриманого проживання, а також розвивати мобільні бригади соціальних працівників, які можуть надавати послуги особам, що проживають у віддалених населених пунктах. Важливим інструментом виступає впровадження кейс-менеджменту, що дозволяє реалізувати індивідуальний підхід до кожного клієнта через персональні плани підтримки.

Ще одним важливим аспектом є інклюзивність громадського простору. Рекомендується проводити аудит доступності інфраструктури громади- адміністративних будівель, освітніх і медичних закладів, об'єктів транспорту. На основі цього необхідно реалізувати заходи із забезпечення фізичної доступності- встановлення пандусів, ліфтів, розміщення інформаційних табличок шрифтом Брайля. Для повноцінної інтеграції осіб з інвалідністю у життя громади слід активізувати їхню соціальну участь. Це можливо через підтримку працевлаштування, створення соціальних підприємств, адаптованих робочих місць. Особи з інвалідністю повинні мати змогу долучатися до громадських,

культурних, спортивних ініціатив. Також необхідно підтримувати родини, які здійснюють догляд, шляхом надання психологічної допомоги, консультацій, організації груп взаємодопомоги.

Фінансування та партнерство відіграють ключову роль у впровадженні змін. Рекомендується активне залучення зовнішніх ресурсів грантів міжнародних донорів, громадські об'єднання та співпраця з бізнесом. Також важливо забезпечити моніторинг і оцінку якості надання соціальних послуг. Запровадження системи опитування, збору зворотного зв'язку, а також створення консультативних органів за участі представників осіб з інвалідністю.

Таким чином, удосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальних громад потребує багаторівневої взаємодії, орієнтованої на інклюзивність, людяність, ефективність та партнерство

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальної громади дозволило здійснити комплексний аналіз теоретико-методологічних засад та практичних аспектів функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах територіальної громади.

1. Соціальний захист осіб з інвалідністю є невід'ємною складовою загальної системи соціального захисту населення та відображає рівень розвитку суспільства. Теоретичне осмислення цього поняття передбачає широкий підхід, який охоплює діяльність держави та суспільства щодо створення умов для забезпечення прав осіб з інвалідністю, та вузький підхід, який трактує соціальний захист як систему заходів матеріальної підтримки та соціальних послуг. В основі сучасного розуміння соціального захисту лежить соціальна модель інвалідності, яка розглядає обмеження життєдіяльності як результат взаємодії між особою з порушеннями здоров'я та бар'єрним середовищем.

2. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні включає Конституцію України, міжнародні договори, закони України та підзаконні акти. Ключове значення має Конвенція про права осіб з інвалідністю, яка запроваджує новий підхід до розуміння інвалідності як соціального явища, а не медичного діагнозу. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив необхідність її подальшого вдосконалення, особливо в контексті децентралізації та воєнного стану.

3. Вивчення міжнародного досвіду дозволило виявити ефективні підходи до організації соціального захисту на рівні громад: деінституціалізація, індивідуальний підхід, залучення самих осіб з інвалідністю до прийняття рішень, розвиток партнерства між різними секторами. Особливий інтерес представляє досвід скандинавських країн з їх розвиненою системою місцевого соціального захисту, а також країн Центральної та Східної Європи, які проходили трансформацію соціальної системи.

4. Аналіз сучасного стану соціального захисту осіб з інвалідністю на рівні територіальних громад Волинської області показав значні відмінності між громадами. Основними проблемами є: недостатня доступність середовища, транспорту, інформації; низький рівень професійної підготовки спеціалістів; низький рівень працевлаштування осіб з інвалідністю; недостатнє залучення самих осіб з інвалідністю до планування та моніторингу програм. Особливої актуальності набули проблеми психологічної підтримки та реабілітації в умовах воєнного стану.

5. Дослідження механізмів реалізації соціальних послуг показало, що в громадах сформовано комплексні механізми, які включають організаційний, функціональний, фінансовий, інформаційно-комунікаційний компоненти. Однак часто спостерігається недостатня координація дій різних суб'єктів та проблема недостатнього фінансування. Особливого розвитку потребує механізм соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни. Перспективними інноваційними практиками соціального супроводу осіб з інвалідністю в територіальних громадах виявилися: мультидисциплінарний підхід, кейс-менеджмент, підтримуване проживання, використання інформаційно-комунікаційних технологій, соціальний контракт, програми «рівний-рівному», соціальне підприємництво, програми підготовки до самостійного життя. Найбільш ефективними є практики, які базуються на комплексному підході, забезпечують активну участь осіб з інвалідністю, орієнтовані на розвиток їхньої самостійності.

6. На основі проведеного дослідження розроблено рекомендації щодо удосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю. На законодавчому рівні доцільно забезпечити нормативно-правове регулювання нових форм соціальної роботи, вдосконалити механізми фінансування соціальних послуг, розширити повноваження територіальних громад. На рівні громад необхідно розвивати мережу закладів, забезпечувати їх належне фінансування, впроваджувати інноваційні практики, розвивати міжсекторне

партнерство, забезпечувати доступність інфраструктури, залучати самих осіб з інвалідністю до розробки програм.

Таким чином, соціальний захист осіб з інвалідністю має бути спрямований не лише на матеріальне забезпечення та надання послуг, але й на створення умов для їхньої повноцінної інтеграції в суспільство, реалізації прав та можливостей, досягнення гідної якості життя. Це можливо лише за умови консолідації зусиль держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, бізнесу та самих осіб з інвалідністю. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку методик оцінки ефективності програм, вивчення впливу воєнного стану на систему соціального захисту, дослідження потреб осіб, які отримали інвалідність внаслідок війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березовська Л. І. Зарубіжний і вітчизняний досвід соціального захисту людей з особливими потребами. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2010. № 7. С. 190-195.
2. Дубич К. В. Механізми державного управління соціальними послугами : зарубіжний досвід та українські реалії : монографія. Київ : Вид-во НАДУ при Президентіві України, 2015. 386 с.
3. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 568-571.
4. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення: 13.05.2025).
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 13.05.2025).
6. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII (в редакції від 2025 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 13.05.2025).
7. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 13.05.2025).
8. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 13.05.2025).
9. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (дата звернення: 13.05.2025).
10. Інформація по результатах роботи територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Маневицької селищної ради за 2024 рік. URL: <https://mg.gov.ua/news/1740577705/> (дата звернення: 13.05.2025).

11. Колосок А. М. Соціальний захист населення: актуальні проблеми та перспективи розвитку. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. № 17. С. 38-45. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-38-45>
12. Колосок А., Белкіна-Ковальчук О. Зарубіжний досвід соціального захисту населення. Ввічливість. Humanitas. 2022. № 6. С. 31-37. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.10>
13. Колосок А., Белкіна-Ковальчук О. Зарубіжний досвід соціального захисту населення. Ввічливість. Humanitas. 2023. № 6. С. 65-71. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.10>
14. Колосок А., Цимбалюк І. Соціальний захист ветеранів війни. Ввічливість. Humanitas. 2024. № 3. С. 187-196. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.26>
16. Конвенція про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 13.05.2025).
17. Конституція України від 28.06.1996 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 13.05.2025).
18. Луніна І. І. Місцеві бюджети України: пошук нових підходів до проведення реформ. Економіка України. 2016. № 3. С. 31-40.
19. Мельник В. П. Поняття та ознаки соціального захисту осіб з інвалідністю: теоретико-правовий аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 2(12). 15 с.
20. Мельничук Л. М. Державне управління соціальним розвитком регіонів : монографія. Луцьк : Терен, 2018. 440 с.
21. Насібова О. В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. Економіка та держава. 2019. № 8. С. 35-40.
22. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. Економіка та суспільство. 2022. № 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63>

23. Положення про відділ соціального захисту населення та ветеранської політики Маневицької селищної ради. URL: <https://mg.gov.ua/viddil-socialnogo-zahistu-naselennya-08-13-45-27-07-2021/> (дата звернення: 13.05.2025).

24. Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 576. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2019-п> (дата звернення: 13.05.2025).

25. Порядок організації надання соціальних послуг : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-п> (дата звернення: 13.05.2025).

26. Працевлаштування людей з інвалідністю. URL: <https://mg.gov.ua/news/1736165684/> (дата звернення: 13.05.2025).

27. Програма соціальної адаптації осіб з інвалідністю Луцької міської територіальної громади на 2024-2026 роки. URL: <http://www.social.lutsk.ua/mprogram.php> (дата звернення: 13.05.2025).

28. Програма соціального захисту населення Луцької міської територіальної громади на 2023-2025 роки. URL: <http://www.social.lutsk.ua/mprogram.php> (дата звернення: 13.05.2025).

29. Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації: правові, економічні та соціальні аспекти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 13-14 грудня 2018 р., Миколаїв. Миколаїв : МНАУ, 2018. 424 с.

30. Семигіна Т. Розуміння соціальної роботи в громаді: рефлексивний огляд власних публікацій. Наукові тренди постіндустріального суспільства. 2022. С. 50-55.

31. Система соціального захисту в Україні : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Матрос. Умань : Візаві, 2021. 175 с.

32. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. 382 с.

33. Соціальна політика і соціальна робота : рек. показчик / Херсонський держ. ун-т; упоряд. : Н. А. Арустамова, О. М. Блінова; ред. О. О. Козлова. Херсон : ХДУ, 2019. 42 с.

34. Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід : колективна монографія / В. Поліщук, Н. Горішна, Г. Слозанська та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 221 с.

35. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, курсантів та молодих вчених, 15 листопада 2024 р. / за ред. М. Я. Нагірняка. Львів : ЛДУ БЖД, 2024. 118 с.

36. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики 2023. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/> (дата звернення: 13.05.2025).

37. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина : навч. посіб. Чернігів : ПАТ «Десна», 2018. 1092 с.

38. Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Маневицької селищної ради. URL: <https://mg.gov.ua/teritorialnij-centr-socialnogo-obslugovuvannya-nadannya-socialnih-poslug-manevickoi-selischnoi-radi-11-23-37-03-07-2023/> (дата звернення: 13.05.2025).

39. У Маневицькій територіальній громаді працюватиме фахівчиня із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. URL: <https://mg.gov.ua/news/1732540415/> (дата звернення: 13.05.2025).

40. Федорович І. М., Шевчук Я. О. Соціальний захист населення в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 4. С. 161-167.

41. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. URL: <https://www.ispf.gov.ua/> (дата звернення: 13.05.2025).

42. Шевченко Н. О., Носулько Б. В. Соціальний захист населення в умовах реформування місцевого самоврядування. Публічне управління та регіональний розвиток. 2019. № 5. С. 622-644.

43. Як змінився Луцьк. Соціальний захист. Офіційний сайт Луцької міської ради. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/iak-zminyvsia-lutsk-sotsialnyi-zakhyst> (дата звернення: 13.05.2025).

44. Прокоп'юк Н. Досвід зарубіжних країн у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. *Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення*: матер. XV Міжнар. наук.-практ. конфер. (16 травня, 2024 р.). Луцьк, 2024.

45. Прокоп'юк Н. Проблеми імплементації європейського досвіду соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. *Науковий пошук молодих дослідників*. 2025. №2. С. 52–57.

46. Gooding K., Marriot A. Including persons with disabilities in social cash transfer programmes in developing countries. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*. 2009. №21 (5). P. 685–698. DOI: <https://doi.org/10.1002/jid.1597>

47. Opoku M. P., Nketsia W., Agyei-Okyere E., Mprah W. K. Extending social protection to persons with disabilities: Exploring the accessibility and the impact of the Disability Fund on the lives of persons with disabilities in Ghana. 2019. *Global Social Policy*. № 19 (3). P. 225-245. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468018118818275>